

Harselaar West-West: Duizenden jaren van bedrijvigheid

door Peter Schut

Colofon

Voorafgaand aan het bouwrijp maken van het nieuwe bedrijventerrein werd archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de boeiende geschiedenis van dit gebied.

Het eerste exemplaar van dit boekje werd op 6 maart 2014 in ontvangst genomen door wethouder G.J. van den Hengel.

Tegelijk werd een informatiepaneel en de straatnaam De Landweer, die herinnert aan de opgraving, onthuld.

© Gemeente Barneveld 2014

Auteur

P. Schut (regioarcheoloog)

Vormgeving

Interface Communicatie B.V., Ede
www.ifcommunicatie.nl

Foto's en illustraties

Gelders Archief
Gemeente Barneveld
Otto Brinkkemper (RCE)
Mirjam Brouwer (BAAC bv)
Museum Nairac
P. Schut
Woudgraaf

	Voorwoord	3
1	Het bodemarchief kun je maar een keer lezen	4
2	Barneveld door de eeuwen heen	6
3	Jagers en verzamelaars aan de beek	8
4	Intermezzo	10
5	Stuifmeelonderzoek	12
6	Late IJzertijd	14
7	Heiligdom	16
8	Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen	18
9	IJzerwinning en houtskoolmeilers	20
10	De middeleeuwse ontginning	22
11	Een landweer	24
12	Klein Harselaar archeologisch bekeken	26
13	Klein Harselaar en haar bewoners	30
14	De transformatie	32
15	Indiana Jones and the mystery of Harselaar	34
16	Van vlekjes in het zand naar een nieuw bedrijventerrein	36
17	De toekomst van een nieuw bedrijventerrein	38

In het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal...

De gemeente Barneveld is een bedrijvige, ondernemende gemeente. Wie anno 2014 door Barneveld rijdt, is onder de indruk van het grote aantal ondernemingen, de veelzijdige bedrijvigheid en het innovatieve karakter van onze ondernemers. Wij zijn daar trots op en doen er alles aan om ondernemers te laten doen waar ze goed in zijn: ondernemen. Niet zonder resultaat overigens... de gemeente Barneveld werd vorig jaar uitgeroepen tot MKB-vriendelijkste gemeente van Gelderland.

Wie zich in de geschiedenis van Barneveld verdiept, merkt dat die bedrijvigheid eigenlijk van alle tijden is geweest. Duizenden jaren geleden werd al in dit gebied gewoond en gewerkt. Langs de Houtbeek in Stroe vestigde zich één van de eerste bevolkingsgroepen van Nederland en aan de westkant van Barneveld, wat nu Bedrijventerrein Harselaar-West-West is, ontstonden onze eerste agrarische ondernemingen. De sporen daarvan zijn teruggevonden, dankzij het uitstekende archeologische onderzoek van BAAC. Dat was nodig, omdat de tijd niet stilstaat. We blijven in Barneveld behoefte hebben aan nieuwe bedrijventerreinen. Voor nieuwe ondernemingen met nieuwe visies en ambities. En dat

betekent dat wat is geweest, voorbijgaat en ruimte biedt aan dat wat komt. Of zoals dichter-dominee Willem Bilderdijk ooit schreef: "In het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal." En dat geldt, meer dan ooit, voor de toekomst waarin Barneveld groeit en samen met ondernemers verder bouwt aan een blijvend bedrijvig Barneveld.

De historie in woord en beeld...

Voordat het bedrijventerrein Harselaar-West-West kon worden aangelegd, is door archeologisch onderzoeksbureau BAAC onderzoek verricht. De resultaten daarvan – en die zijn er! – zijn samengevat in dit leesbare boekje van onze regioarcheoloog Peter Schut. Ik wil hem van harte complimenteren met de manier waarop hij de geschiedenis van Harselaar-West-West in het algemeen en de opgravingen in het bijzonder heeft beschreven.

Ik wens u veel leesplezier en de ondernemers op het bedrijventerrein Harselaar-West-West een bedrijvige, succesvolle toekomst.

G.J. van den Hengel
Wethouder

De weersomstandigheden in november 2011 werkten niet altijd mee (foto P. Schut).

Het bodemarchief kun je maar één keer lezen!

In de archieven is veel informatie opgeslagen, maar het is een selectie van wat men ooit de moeite waard vond om op te schrijven en te bewaren. We weten alles over wie er in 1798 zijn getrouwd, begraven of geboren, maar over hoe deze mensen leefden is weinig bekend. Waren zij rijk of arm? Hoe zag hun huis eruit? Wat aten zij? Wat was hun beroep?

Enkele vragen waarvan de antwoorden niet in het archief terug te vinden zijn, maar in de bodem. Alleen door archeologisch onderzoek kunnen we dit bodemarchief lezen. Door nieuwbouw, aanleg van autowegen, maar ook door archeologische opgravingen verdwijnt dit kwetsbare archief in snel tempo. Om deze reden zijn gemeenten tegenwoordig verplicht om zorgvuldig met het bodemarchief om te gaan. Zij zijn bovenal ook trots op hun verleden en willen daar zorgvuldig mee omgaan. Voorafgaande aan het bouwrijp maken van Harselaar West-West zijn om deze reden de archeologische waarden in kaart gebracht. Na een eerste onderzoek (boringen en proefsleuven) werden enkele delen geselecteerd voor verder onderzoek. Deze opgravingen hebben tot doel om de archeologische resten te beschrijven. Dit kan slechts een keer gebeuren. Met

de opgraving en de daarna volgende bouwactiviteiten worden de sporen immers definitief vernietigd.

De gemeente Barneveld wilde de vroegste geschiedenis niet ongezien laten verdwijnen en besloot een opgraving te laten uitvoeren. Het archeologische bedrijf BAAC bv, onder leiding van Mirjam Brouwer, heeft deze resten nauwkeurig onderzocht en een lijvig rapport geschreven. Archeologie is echter meer dan een moeilijk leesbaar wetenschappelijk rapport. Zonder het verhaal van de 'vlekjes in het zand' zoals de gemeentelijke projectleidster Miranda Oosting de grondsporen noemde, is een opgraving niet af. Het vertelt immers uw geschiedenis en hopelijk draagt dit boekje bij tot een beter begrip van de rijke geschiedenis van Barneveld.

Barneveld door de eeuwen heen

De gemeente Barneveld kent een lange geschiedenis. Op het eind van de laatste ijstijd bivakkeerde een groepje jagers en verzamelaars aan de Houtbeek bij Stroe in een koud toendralandschap. Veel later begroeven de eerste landbouwers hun doden in grafheuvels die markante punten vorm(d)en in het landschap.

De doden kregen grafgiftten mee in de vorm van aardewerk, bijlen, sieraden, pijlpunten etc. De vondst van een meer dan 4000 jaar oude klokbeker aan de Hunnenweg, te zien in het Veluwe Museum Nairac, is een waar kunstvoorwerp. Overbevolking was nog geen probleem. In Barneveld stonden slechts enkele boerderijen met een totale bevolking van hooguit enkele tientallen bewoners. Op de Bergsham werd een uniek krijersgraf aangetroffen. De overledene kreeg tijdens de crematie een bronzen zwaard als grafgift mee. Kort daarna werden rond 1700 v.Chr. in dezelfde grafheuvel tientallen crematies bijgezet, vermoedelijk alle bewoners van een of enkele nabijgelegen boerderijen. Steen wordt geleidelijk vervangen door koper en brons (2000 v. Chr.) en vanaf 800 v. Chr. door ijzer. In de IJzertijd worden

in Harselaar en in het Kootwijkerzand boerderijen gebouwd. Bijzonder is dat in Harselaar zuid ook het bij de nederzetting horende grafveld werd teruggevonden. Akkers in de vorm van kleine omwalde akkers (Celtic Fields) zijn bij Koudhoorn nog steeds zichtbaar op hoogtekaarten. De bijbehorende boerderijen werden binnen een betrekkelijk klein gebied regelmatig verplaatst waardoor we wel spreken van 'zwervende erven'.

Door een combinatie van droogte en uitputting van de akkers ontstonden duizend jaar geleden op sommige plaatsen zandverstuivingen. De bewoners verlieten het gebied. Het tegenwoordig waardevolle natuurgebied het Kootwijkerzand was oorspronkelijk echter een van de eerste door de mens veroorzaakte

Een kampement van rendierjagers aan de Houtbeek (foto P. Schut).

Een van de mooiste vierduizend jaar oude klokbeker van ons land is gevonden aan de Huinenweg (foto Museum Nairac).

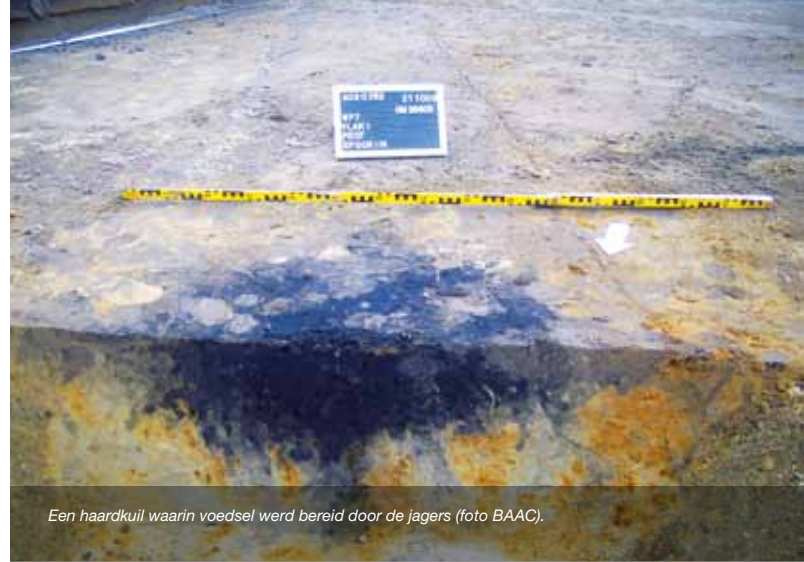
‘milieurampen’ uit onze geschiedenis! Geleidelijk werden de laag gelegen onontgonnen gebieden (natte heide en veengebieden) ontwaterd en in gebruik genomen door horigen van de kloosters van Elten en Paderborn en van de hertog van Gelre. Opgravingen in Voorthuizen, Harselaar en Zeumeren hebben boerderijen uit deze periode blootgelegd. De bossen verdwijnen en de inrichting van het landschap zoals we dat nu kennen krijgt zijn definitieve vorm.

Een sieraadsteen (gemme) met een fijn ingegraveerd paard gevonden op het Kootwijkerzand (foto Museum Nairac).

In Archeon (Alphen aan de Rijn) is een hut van de eerste jagers nagebouwd (foto P. Schut).

Een haardkuil waarin voedsel werd bereid door de jagers (foto BAAC).

Vuurstenen werktuigen en afval is het enige dat de vroegste bewoners nalieten (foto BAAC)

Jagers en verzamelaars aan de beek

Hoofdstuk 3

Enkele herten verdwijnen snel tussen de loofbomen. Een zwijn blijft rustig zitten tussen de struiken langs de beek, die veel later de Esvelderbeek zou heten, terwijl zachte stemmen de aankomst van enkele jagers verraden. De koude van de ijstijd is allang verdreven, enkele dennen tussen de loofbomen laten zien dat het klimaat langzaam veranderd. Het zijn twee jongens en een oude man van 35 jaar die op zoek zijn naar wild. Zij komen enkele keren per jaar naar deze plek om te jagen en nemen de jachtbuit mee naar hun kampement op de hoge gronden in het oosten. De beek vormt voor hun een soort landkaart. De jongste maakt een vuurtje op een hoge droge plek op enige afstand van de beek, terwijl zijn broer een fuik in de beek vast maakt. Hier zullen ze enkele dagen blijven. Eerst maken ze nog enkele pijlpunten van de meegebrachte vuursteen. De oude man bezeert zijn voet aan een stukje vuursteen, een krabber. Deze is achtergebleven toen ze bij een eerder bezoek op deze plaats huiden hebben schoongemaakt. Bij de beek komt het wild drinken en het is daarom een goede plaats voor de jacht en om te vissen.

Bij de opgraving in 2009 zijn vuurstenen werktuigen gevonden en een aantal haardkuilen. De werktuigen wijzen erop dat men bij verschillende gelegenheden een kamp heeft opgeslagen en in de omgeving heeft gejaagd en huiden zijn schoon gemaakt. Een paar

honderd jaar later hebben de bezoekers enkele haardkuilen aangelegd. Waar die voor dienden weten we nog niet er zijn namelijk geen vuurstenen werktuigen gevonden. Misschien werd er voedsel bereid of hars gewonnen.

Intermezzo

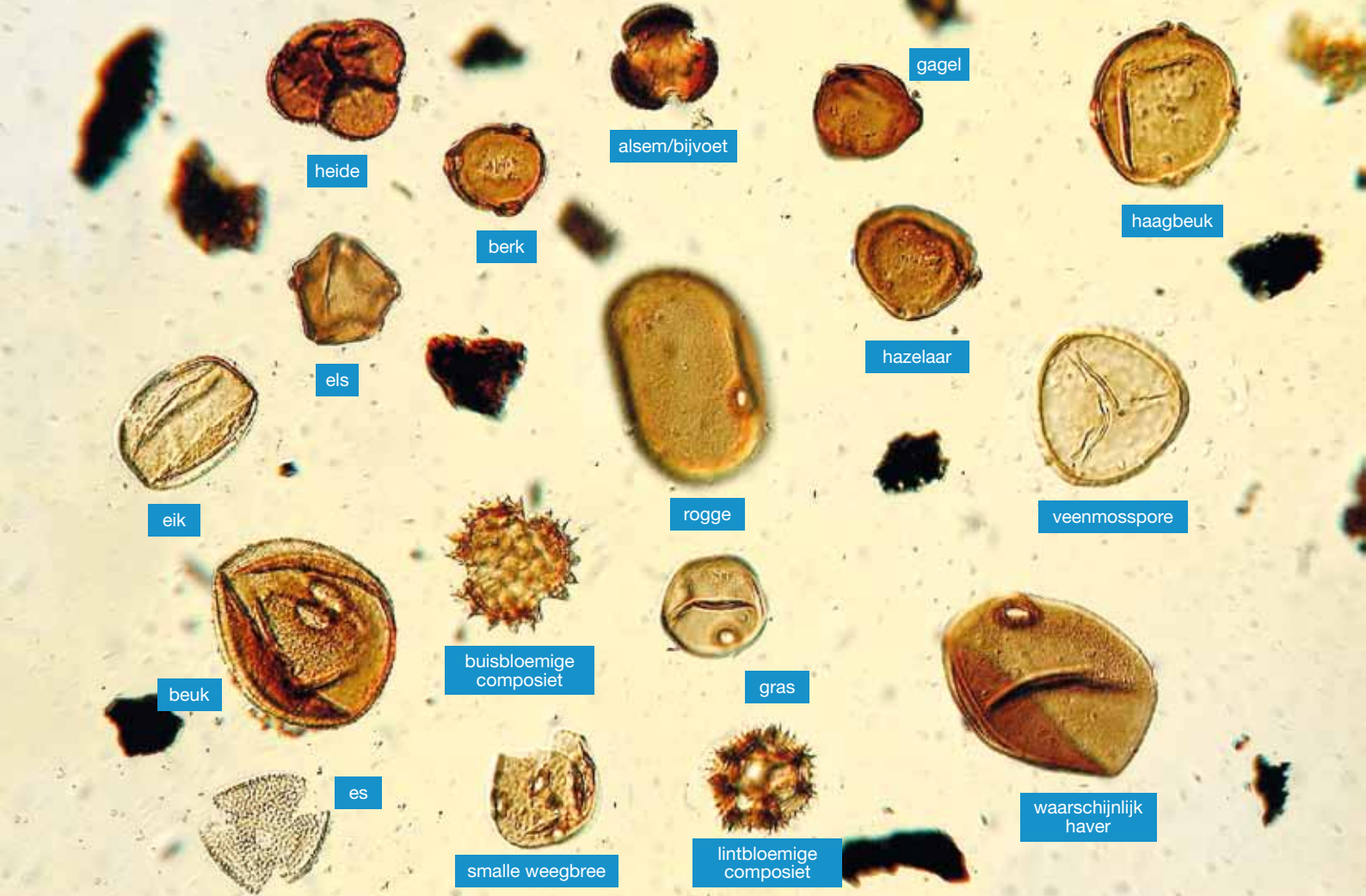
De jagers en verzamelaars trokken in kleine groepjes door het gebied en lieten voornamelijk vuurstenen werktuigen achter. Zij gebruikten de mogelijkheden die het landschap bood zonder het te veranderen. Dat werd pas 5500 jaar geleden anders met de komst van de eerste landbouwers voor wie de jacht echter nog steeds belangrijk was.

Zij bouwden boerderijen, legden akkers aan waardoor er open plekken in het landschap ontstonden en het vee graasde in de omgeving. Hun doden werden in grafheuvels begraven. Om de bomen te kappen gebruikten zij stenen bijlen, terwijl het voedsel in aardewerkpotten werd bereid en bewaard. In Harselaar West-West zijn slechts enkele vuurstenen werktuigen gevonden die aan de eerste landbouwers herinneren. De dekzandrug langs de beek zal lange tijd een landmark hebben gevormd voor diegenen die het gebied wilden doorkruisen en die soms korte tijd hier bleven.

In de Gelderse Vallei werd het steeds natter waardoor veenvorming ontstond. Alleen de hogere delen waren lange tijd geschikt voor bewoning. Enkele aardewerkscherven laten zien dat Harselaar West-West ook in de Bronstijd werd bezocht. Of enkele stukjes houtskool uit de Vroege IJzertijd wijzen op bewoning of op een bosbrand weten we niet. Zeker is dat tot in de Midden IJzertijd de ingrepen in het landschap zeer beperkt bleven. Pas in de Late IJzertijd vanaf 200 voor Christus vestigden zich de eerste boeren in het gebied.

De bewoning in de Bronstijd is vooral te vinden rond Stroe en Garderen zoals de grafheuvels op de Bergsham (Foto P. Schut)

Stuifmeel kan duizenden jaren in de bodem bewaard blijven. Door bodemonsters zorgvuldig onder de microscoop te onderzoeken kan worden vastgesteld welke bomen, onkruiden, gewassen etc. er ooit groeiden. Bij het onderzoek in Harselaar West-West is een opgevlude beek gevonden waarin de pollen goed bewaard zijn gebleven.

Op de hogere delen in het landschap bevond zich een gemengd loofbos (o.a. eiken, den, hazelaar, iep en linde). Ook groeide er maretak, kamperfoelie, adelaarsvaren en eikvaren. Struikheide gedijde op de open plekken in het bos, terwijl gele lis en koningsvaren op de oevers van de beek te vinden waren. In de lagere natte gebieden overheerste het moerasbos waar els en wilg de overhand hadden. In de Bronstijd en IJzertijd werd het bos opener en verschenen beuk, lijsterbes en esdoorn. In deze periode zijn aanwijzingen voor akkerbouw (gerst en tarwe) aanwezig. Ook akkeronkruiden zoals veldzuring, brandnetel en sommige mossen geven aan dat er akkers in de omgeving waren. Jammer genoeg is niet duidelijk geworden hoe het landschap in de Late IJzertijd in Harselaar er precies uit heeft gezien. In de Middeleeuwen is het landschap sterk veranderd.

De bossen op de hogere ruggen zijn verdwenen. Akkers waar tarwe, gerst en rogge werden verbouwd, hadden hun plaats ingenomen. Bovendien werd vlas verbouwd voor de vezels of de olie, terwijl wouw mogelijk als basis voor een gele verfstof werd geteeld. In de lagere delen van het landschap lagen elzenbroek bossen en graslanden die extensief werden beweide.

Ook uit de negentiende eeuwse potstal van boerderij Klein Harselaar is een monster onderzocht. Rogge was het belangrijkste gewas. Opvallend is dat er opvallend veel bramenpitten te voorschijn kwamen. De potstal was belangrijk voor de akkerbouw. Hier werden heideplaggen gedeponeerd die vermengd met de mest een vruchtbaar mengsel vormden dat werd verspreid over de akkers. Hierdoor ontstonden de hoge akkers die we hier engelen noemen.

Late IJzertijd

De dekzandrug die voor veel mensen lange tijd een natuurlijke route vormde, werd op een bepaald moment door een of enkele gezinnen uitgekozen om hier een boerderij te bouwen, akkers aan te leggen en het beekdal als weidegebied in gebruik te nemen. Eerst moesten zij echter een open plaats in het bos maken.

Zij bouwden vooral kleine boerderijen van circa 9 x 5 meter en een enkele keer een boerderij van 13 – 15 meter lang. Aan weerszijden van de ingang, die in de lange wand was gemaakt, lag het woongedeelte en de stal. De stal bevond zich vaak aan de zuidwest zijde en het woongedeelte aan de noordoostkant. In de stal was plaats voor maximaal 12 stuks vee, terwijl in de boerderij vijf tot zeven mensen hebben gewoond. De boerderijen moesten na ca 50 jaar vervangen of gerepareerd worden omdat de ingegraven palen dan verrot waren. De paalgoten lieten donkere verkleuringen in de gele grond achter, waardoor de archeologen de structuur van de boerderij kunnen reconstrueren. Rondom de boerderij stonden enkele spiekers die gebruikt werden om het graan en zaaigoed op te slaan. Deze kleine bouwsels met meestal vier palen hadden een verhoogde vloer

waardoor er geen ongedierte bij kon komen en het droog bleef. Ook waren zij voorzien van lemen wanden en een dak. De akkers zullen niet ver van de boerderij hebben gelegen, waarbij sommige akkers braak lagen om de vruchtbaarheid te herstellen. De bodem werd voor het zaaien doormiddel van een eergetouw, de voorganger van de keerploeg, met ijzeren punt open gekrast.

De bewoning verschoof vervolgens 250 meter van de tegenwoordige A30 naar de Nijkerkerweg waar ook een aantal boerderijen zijn teruggevonden. Waarschijnlijk zijn deze niet allemaal gelijktijdig, maar werd de boerderij telkens op een andere plaats herbouwd. Archeologen spreken daarom wel van ‘zwervende’ erven (term kwam ook voor in hoofdstuk 2). Misschien stonden er soms gelijktijdig twee boerderijen, maar veel meer zullen het er niet zijn geweest. In totaal zijn

Een urn uit de IJzertijd uit Garderen (Bergham) (Museum Nairac).

Bij Lunteren (De Vijfprong) is een IJzertijd boerderij met spieker en celtic field nagebouwd (foto P. Schut).

aanwijzingen gevonden voor tenminste zeven erven. Op het zand vinden we vooral scherven van het gebruikte aardewerk terug. Dit handgevormde aardewerk werd gebruikt om voedsel te bereiden en te bewaren. Daarnaast werden ook diverse houten voorwerpen, (mokken, schalen etc.) gebruikt maar die zijn evenals leer en textiel al lang vergaan. Leren schoenen, riemen en waterzakken hingen aan de wand van de boerderij, terwijl de kleding op eenvoudige weefgetouwen werd vervaardigd. In de boerderijen ontbraken natuurlijk geen maalstenen om het graan handmatig te malen. Op andere plaatsen zijn ook aanwijzingen gevonden dat de bewoners niet alleen vredelievende landbouwers waren, maar ook gevreesde krijgers (zwaarden, slingerkogels, pijlen en speren). Vermoedelijk hangt dit samen met onderlinge twisten maar ook met de dreiging uit het zuiden: de Romeinen.

De palen van de boerderij zijn uitgegraven waardoor de vorm herkenbaar is. (foto P. Schut en BAAC bv).

De rechthoekige donker gekleurde greppel doorsneden door enkele jongere sloten is het restant van een cultusplaats uit de IJzertijd (P. Schut)

Vlak naast de oudste boerderij die in 2011 werd opgegraven werd een rechthoekige structuur gevonden van 10,4 x 8 meter. Het was een greppel die zich verraadde door een donkere vulling. Hoewel niet helemaal kan worden uitgesloten dat het een grafmonument betreft, is het waarschijnlijker dat we te maken hebben met een cultusplaats of een heilige plek.

Woonde in de boerderij misschien iemand die over bepaalde gaven beschikte of hadden de nakomelingen van de eerste bewoner hier uit eerbied voor hun voorouders een cultusplaats opgericht? Wat deze plek zo bijzonder maakte weten we niet. Misschien stond er een heilige boom of was er een klein heiligdom, waar de bewoners offers brachten om de goden te danken of te raadplegen, waarbij ook voorvaderverering een rol kan hebben gespeeld. Jammer genoeg zullen we het complete verhaal achter deze bijzondere locatie nooit met zekerheid kunnen achterhalen.

Romeinse tijd en Vroeg middeleeuwen

55 jaar voor de jaartelling 'bezocht' Julius Caesar als eerste Romein onze streken, maar pas enkele decennia later vestigden zij zich permanent en wordt de Rijn de Romeinse rijksgrens. Het is de vraag wat dit voor de landelijke nederzetting in Harselaar betekende.

De bewoners zullen soms zwaar bewapende troepen hebben langs zien komen waar zij geen partij voor waren. Anderzijds stonden de Germaanse stammen bekend om hun moed en waren zij in staat om het de Romeinen erg moeilijk te maken. Hoe het ook zij, de nederzettingen werden kort na de komst van de Romeinen verlaten waarbij onbekend is waar de bewoners naar toe gingen. In Harselaar West-West werd uiterlijk 79 jaar na de jaartelling de laatste boerderij verlaten. Of de Romeinen hiervan de oorzaak waren of dat het gebied te nat werd weten we niet. Er is alleen in het Kootwijkerzand een boerderij uit de Romeinse tijd gevonden. Hier werd

ook een bijzondere vondst gedaan; een gemme (sieraadsteen) met een fijn ingegraveerd paard. Ook in het vroegmiddeleeuwse grafveld van Garderen zijn een aantal Romeinse voorwerpen gevonden onder andere een deel van een maliënkolder bestaande uit kleine ijzeren schakels die mogelijk van een Romeins soldaat is geweest. Misschien is hij bij schermutslingen met Germanen om het leven gekomen en is zijn uitrusting door de overwinnaars lang als trofee in hun boerderij bewaard voordat deze als grafgift in de bodem is terecht gekomen. Deze vindplaatsen wijzen erop dat de bewoning vanuit de Vallei opschoof naar de hogere en drogere gronden in het oosten.

Iedere verkleuring wordt ingetekend (foto H. Woudenberg)

Houtskoolmeilers bij Uddel in 1958.

De resten van een houtskoolmeiler uit de elfde eeuw (foto BAAC bv)

Een smid aan het werk in een middeleeuwse smederij in Archeon (foto P. Schut)

Vanaf de achtste eeuw werden op de Veluwe op grote schaal klapperstenen en in mindere mate moerasijzererts gewonnen om ijzer uit te winnen. Tot 100 jaar geleden waren onder andere in het Orderbos bij Apeldoorn grote slakkenhopen te vinden.

Nu getuigen vooral diepe kuilen van het graven naar de klapperstenen. Om het ijzer uit deze stenen te halen had men houtskool, veel houtskool nodig. Houtskool werd gemaakt door in het open veld stapels hout af te dekken met plaggen, in brand te steken en enkele dagen te laten smeulen, zoals dit tot ver in de twintigste eeuw bij Uddel gebeurde. Door het ontbreken van zuurstof werd het hout omgezet in houtskool. Dit proces duurde een dag of 10. Overigens werd op de Veluwe in de vroege middeleeuwen naar schatting 50.000.000 kilo ijzer gewonnen uit meer dan 500.000.000 kilo klapperstenen! Hier was een enorme hoeveelheid houtskool (100.000.000 kilo) hout voor nodig. De Veluwe werd

in deze periode dan ook gekenmerkt door de vele rokende houtskoolmeilers, slakkenheuvels en ijzeroventjes.

Bij de opgravingen in Harselaar werden een aantal rechthoekige kuilen (2 tot 4 meter lang), zogenaamde meilerkuilen, uit de elfde of twaalfde eeuw gevonden. Deze zijn jonger zijn dan de grootschalige Veluwe ijzerwinning. Mogelijk hangen de Harselaarse meilers samen met de ontginning van het gebied. Daarbij kwam veel hout vrij waarvan men houtskool kon maken. Misschien voor de kleinschalige winning van moerasijzererts of voor smederijen.

De middeleeuwse ontginning

De onontgonnen Vallei stond tot in de elfde eeuw voor een groot deel onder gezag van de bisschop van Utrecht. Pas rond de elfde eeuw begon men het Barneveldse gebied langzamerhand te ontginnen. Enerzijds in opdracht van de bisschop en anderzijds door de kloosters van Elten en Paderborn. Pas vanaf 1200 speelde ook de graaf van Gelre een belangrijke rol (Garderbroek en de wildforsters van Wedinchem en Boeschoten).

In 2009 werd ten zuiden van de boerderij Midden-dorp een erf teruggevonden bestaande uit een gebouw van 16 x 7 meter (schuur of boerderij) en enkele spiekers. Waarschijnlijk is het een van de oudste voorgangers van het erf Middendorp of van Rennekom. Deze kon dankzij de vondst van een munt, een zilveren penning (1257-1271) van Otto II, nauwkeurig worden gedateerd. De bewoner van de boerderij was deze verloren of had hem opzettelijk in de grond verborgen. De munt komt uit de periode waarin Amersfoort (1259) en Wageningen (1263) stadsrechten kreeg en Barneveld als dorp nog weinig betekenis had. Of de bewoner deze steden ooit te voet heeft bezocht is overigens de vraag.

Het was overigens niet de oudste boerderij want rond 1200 was bij Klein Harselaar al een boerderij (15x10 meter) gebouwd. Deze was de oudste voorganger van de boerderij Klein Harselaar die oorspronkelijk Reymeckersguet heette. Deze boerderijen moeten kort na de ontginningsfase van de Vallei zijn gebouwd.

Een zilveren munt uit de dertiende eeuw (BAAC)

De bodem van een Jacobakannetje uit de vijftiende eeuw waaruit bier werd gedronken (foto H. Woudenberg)

De restanten van een oude wal bij Stroe (E. van der Velde)

Een opvallende vondst was die van twee parallelle greppels die haaks stonden op drie andere greppels. Tussen de greppels bevond zich een 5 -7 m brede lege zone waar een wal wordt verondersteld. Een wal met aan weerszijden een greppel wordt vaak als een landweer aangeduid. Op de wal kan een hek of haag hebben gestaan waardoor het passeren door mens en dier gehinderd werd.

Bijzonder is dat in een van de wallen een doorgang werd aangetroffen die in latere tijd dicht is gezet door een extra greppel. Deze walsystemen waren bedoeld als een obstakel voor mensen en dieren. Waarschijnlijk lagen rond Barneveld in de veertiende en vijftiende eeuw meerdere van dergelijke hindernissen. Het was immers een onrustig grensgebied, waar de sprong van Jan van Schaffelaar van de kerktoren in 1482 symbool voor staat.

In 1421 wordt de Barneveldse landweer al vermeld: *Doer sij daer quamen, doe wonnen sij hem die lantweer af die te Barnevelt gemaect was, roofden en branden dat dorp te Barnevelt*

ende veel datter bijstont, ende onlange daerna togen die van Utrecht ende van Amersfoerde in die Veluwe, branden en roofden ter Schuer ende Voorthuijsen ende dat dorp te Putten, ende deden dair groote shade.

Of deze landweer die van Harselaar is, is de vraag. Waarschijnlijker is dat deze dichter bij Barneveld gezocht moet worden. Waarschijnlijk op de plaats van de tegenwoordige Oolderbarnevelderweg. In ieder geval leden de bewoners van de Vallei in de Middeleeuwen ernstig door de voortdurende oorlogen en plundertochten. De herinnering aan de Harselaarse landweer wordt door de straatnaamgeving levend gehouden.

Boerderij Klein Harselaar voor de sloop (BAAC)

De deel van de boerderij tekent zich duidelijk af met aan weerszijden de potstal (P. Schut)

De naam van het bedrijventerrein Harselaar gaat terug tot in de veertiende eeuw. Rond 1325 is al sprake van het Lantfertsgoet to Herseler, terwijl kort daarvoor sprake was van het Herselerbroec. Bij de opgraving moest dan ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat we voorgangers van de boerderij Kleine Harselaar terug zouden vinden.

De resultaten overtroffen alle verwachtingen. Er werden zeven voorgangers van boerderij Klein Harselaar gevonden: 800 jaar boerderij geschiedenis bleek in de bodem bewaard. Net als bij de zwervende erven uit de IJzertijd verplaatste de boerderij zich in de loop van de tijd.

- Rond 1200 stond aan de zuidzijde van een verdwenen beek een vijftien meter lange noord-zuid gerichte boerderij met een schuur en een hooimijt. Misschien was de 'schuur' zelfs ook een boerderij die iets ouder of jonger was dan de boerderij uit 1200.
- In de dertiende eeuw werd de boerderij verplaatst naar de noordoever van de beek. De boerderij werd vergroot tot negentien meter en was evenals zijn voorganger noordzuid gericht. Beide boerderijen hadden gebogen wanden. Ten zuiden van de boerderij stond een schuur.

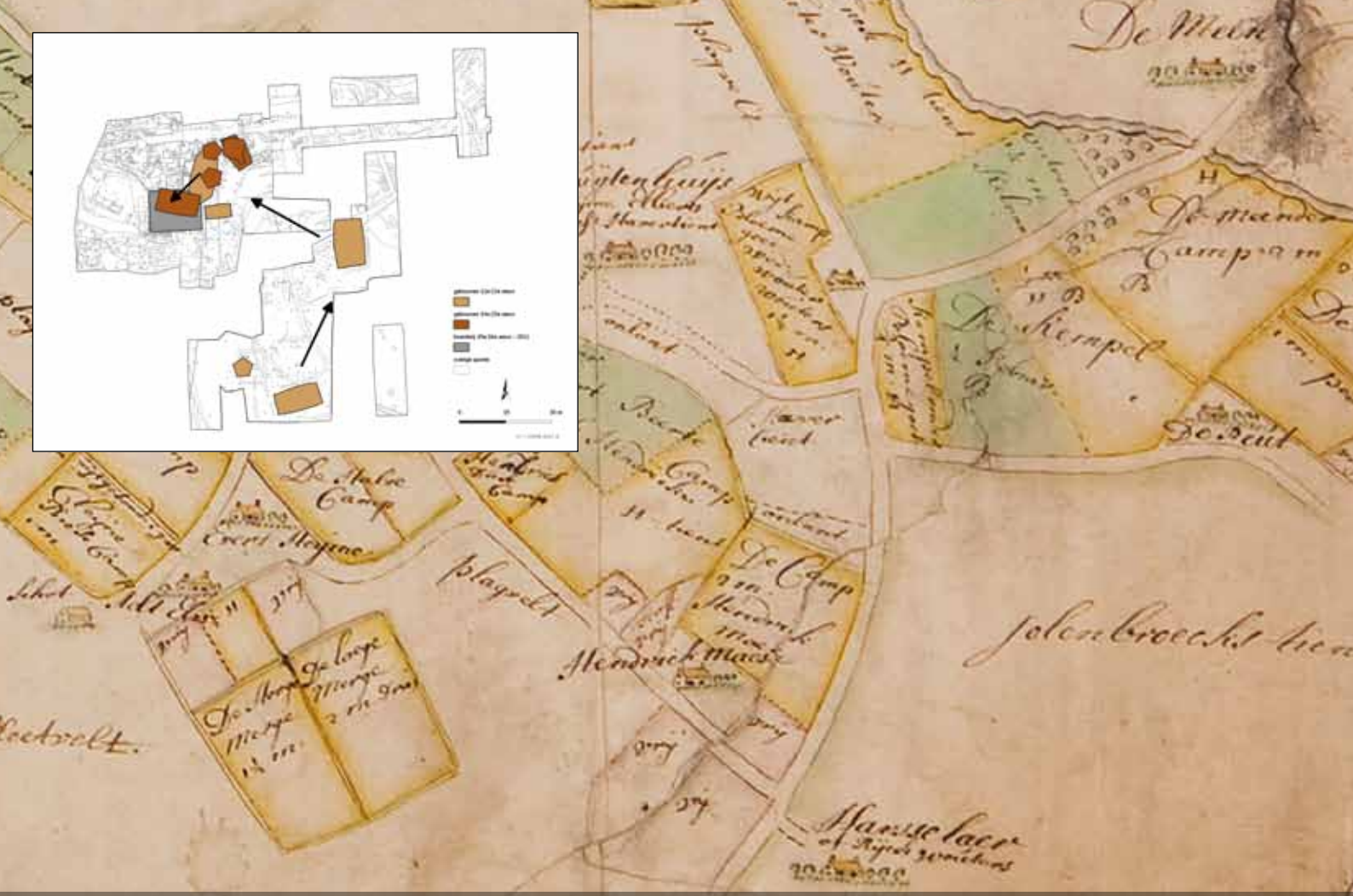
- In de veertiende of vijftiende eeuw werd iets verderop een oostwest gerichte boerderij gebouwd van 14 meter lengte. Het erf werd, mogelijk als gevolg van de voortdurende onrust, beschermd door een greppel.
- Pas in de vijftiende of zestiende eeuw wordt de boerderij iets naar het westen verplaatst en blijft de richting oostwest. Op dezelfde plaats van de in 2011 gesloopte boerderij wordt deze vervolgens nog vier keer ver- of herbouwd. Waarbij de grootte 17 x 13 meter blijft.

Opvallend is dat de gebintstijlen nog lang werden ingegraven waardoor het mogelijk was deze reconstructie te maken. Alleen bij twee boerderijen in het Kootwijkerzand en Woudenberg is dit ook vastgesteld. Meestal werden de palen op poeren gezet (stenen fundering op het maaiveld) die bij opgravingen niet meer worden teruggevonden. Over het uiterlijk van de boerderijen uit de 14^e – 16^e eeuw weten we daardoor weinig, maar rond Barneveld kennen we juist uit deze periode enkele boerderijen met ingegraven gebinten.

Vanaf de vijftiende eeuw is sprake van een potstal aan weerszijden van de deel. Hier werden stro en heideplaggen ingelegd die bemest werden door het op stal staande vee. Het vruchtbare mengsel werd vervolgens verspreid over de akkers. Hierdoor ontstond een steeds dikker wordende zwarte vruchtbare laag waardoor de akkers opvallend hoog kwamen te liggen.

De gier werd via deze houten goot afgevoerd en opgevangen om de akkers te bemesten (P. Schut). Inzet: Een vierhonderd jaar oude boerderij in Garderen

Detail van de kaart van Passavant uit 1697 met het erf van Hendrick Maas de eigenaar van het latere Klein Harselaar Inzet: De boerderij wordt tot 1500 verschillende keren verplaatst (BAAC)

Dankzij het archiefwerk van Paul Bouw weten we dat de boerderij Klein Harselaar oorspronkelijk het herengoed Reymeckersgoed vormde dat in eigendom was van de Gelderse hertog. Waarschijnlijk hoorde Reymeckersgoed oorspronkelijk tot Groot Harselaar en is dit deel in de Middeleeuwen daarvan afgesplitst.

In 1555 werd dit bewoond door Wolter Aerts en zijn vrouw Elizabeth van Meen. Zij vragen dan toestemming om het goed in twee gelijke delen van ieder ca. 9 hectare te splitsen. Blijkbaar was het goed al in bezit van de familie Mehen en was Wolter in getrouwd. Het andere goed heette Remmeken, het huidige De Peut. De boerderij blijft tot ver in de zeventiende eeuw in dezelfde familie. In 1697 wordt de boerderij, dan bewoond door Hendrick Maes, in kaart gebracht door Gerit Passavant. We zien dan dat deze bestaat uit een erf, enkele stukken bouwland aan de zuidzijde en heide aan de noordkant. Deze heide was onmisbaar. Enerzijds om de schapen te laten grazen en anderzijds om plaggen te steken voor de potstal. Tot 1712 woonde Grietien

Heijmens op de boerderij, waarna deze steeds in andere handen overgaat. Mogelijk herinnert een gevelsteen uit het begin van de achttiende eeuw aan deze nieuwe bouwphase. Pas vanaf 1832 wordt de boerderij Klein Harselaar genoemd. Dan is ook een groot deel van de bij de boerderij horende heide omgezet in bouwland en heeft men een weide verder naar het westen in bezit gekregen. Rond 1900 verdwijnt de schapenteelt grotendeels door goedkopere wolimport. Tegelijkertijd wordt het belang van de heide als plagveld kleiner door de introductie van kunstmest en wordt ook dit laatste gebied ontgonnen. Zowel het landschap alsook de bedrijfsvoering veranderde daardoor sterk.

De transformatie

De archeologische resten onder het toekomstige bedrijven-terrein zijn dankzij de opgraving gedocumenteerd. Zonder deze opgraving kon de geschiedenis van dit gebied niet worden verteld. Deze zou immers door de nieuwbouwactiviteiten verloren zijn gegaan.

De duizenden jaren oude geschiedenis van het gebied is nu uitgewist, maar blijft beschikbaar dankzij het onderzoek. Nadat het terrein bouwrijp werd gemaakt en geëgaliseerd werd een begin gemaakt met de bouw van de bedrijfsgebouwen. Daarmee wordt een nieuwe laag aan het landschap toegevoegd. Gelukkig blijft de herinnering aan de geschiedenis ter plaatse levend door de straatnaam

“De Landweer” en een informatiepaneel dat een korte beschrijving van de geschiedenis geeft. Het voor u liggende boekje geeft een inkijk in de intrigerende geschiedenis van Harselaar West-West. Voor de geïnteresseerden is eventueel een pdf van het wetenschappelijke rapport beschikbaar of te raadplegen bij het archief van de gemeente Barneveld.

De opgraving bij de A30 in het geleidelijk verdwijnende agrarische landschap (J. van Uffelen)

De winnaars van een wedstrijd van het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden) krijgen uitleg op de opgraving (P. Schut)

In het zand zitten verkolde plantenresten die meer kunnen vertellen over de gewassen die werden verbouwd (H. Woudenberg)

Indiana Jones? (H. Woudenberg).

Indiana Jones and the mystery of Harselaar

Veel mensen denken bij archeologen aan Indiana Jones. Avonturen in de woestijn, in het oerwoud of in grotten op zoek naar schatten. Goud, graven en geheime gangen zijn de toverwoorden. De werkelijkheid is wat genuanceerder. Het gaat immers op de eerste plaats om het schrijven van de geschiedenis.

Evenals Indiana zijn archeologen vaak zeer betrokken bij hun werk. Zij beschrijven, tekenen en fotograferen datgene wat zij vinden. Vervolgens wordt achter het bureau alle informatie verwerkt tot een geheel. Daarbij maken zij gebruik van veel andere wetenschappen. Biologen, bodemkundigen, scheikundigen, zoölogen, restaurateurs, natuurkundigen, historici dragen allemaal een steentje bij aan het totale verhaal. Inderdaad is het werk van een archeoloog een avontuur. Je weet niet vooraf wat je zal vinden of welk verhaal je kunt vertellen. Het is een fascinerend beroep, maar in ons klimaat soms ook een hard beroep. Iedereen die in Italië,

Griekenland of Egypte is geweest is onder de indruk van de imposante ruïnes van lang vervlogen culturen. In Nederland kenden we echter geen steen en daarom werd alles van vergankelijk hout en aarde gemaakt en zijn de archeologische resten niet meer dan vlekjes in het zand. De geschiedenis van ons land is echter niet minder interessant maar wel anders dan die van de Grieken of Romeinen. De archeologen in ons land hebben echter een extra taak: het verhaal bij de vlekjes in het zand zo beeldend mogelijk vertellen en daarmee hebben zij een grotere schat in handen dan alleen maar blingbling.

Van vlekjes in het zand naar een nieuw bedrijventerrein

Als projectleider is Miranda Oosting verantwoordelijk voor het realiseren van ruimtelijke ontwikkelingsprojecten. Daar komt veel bij kijken; het aankopen van de grond, de bestemming wijzigen, het bouwrijp maken en uiteindelijk de verkoop van de grond.

Daarbij spelen de verschillende belangen van de diverse partijen een grote rol. In het op te stellen bestemmingsplan is in de toelichting ook een paragraaf voor archeologie opgenomen. Binnen een plangebied moet de archeologische waarde in kaart gebracht worden. Dit betekent dat archeologie één van de facetten is van een ruimtelijk ontwikkelingsproject. Uiteindelijk is het de kunst om al deze verschillende facetten samen te voegen en een mooi plan te maken. Geschiedenis en aardrijkskunde heeft Miranda Oosting altijd geboeid. Zij vertelt dat zij op school het interessant vond om te horen hoe mensen leefden en hoe dorpen en steden zich in de loop der tijden hebben ontwikkeld. Toen zij voor de eerste keer de opgraving bezocht dacht zij 'hoe kan iemand geïnteresseerd zijn in die paar zwarte vlekjes

in het gele zand'. Op dat moment heeft zij echt haar best gedaan om zich te verplaatsen in de mensen die daar aan het werk waren en naar het achterliggende archeologische verhaal, maar het was lastig om je een voorstelling te maken bij wat daar ooit geweest was.'

Vanuit mijn rol als projectleider moet ik ook de kosten van het project bewaken. In dit betreffende geval kostte de opgraving ook veel geld maar gaande weg het traject begon het archeologisch verleden te leven. De bijna 400 pagina's dikke publicatie van wat er allemaal is gevonden is dan ook zeer de moeite waard, zoals ook uit dit boekje blijkt. Terecht merkt Miranda Oosting op dat we wel kritisch moeten blijven. Is het wel nodig om tien dezelfde nederzettingen op te graven? Maar als het

iets bijzonders is dan moeten we het zeker goed in kaart brengen. Ook voor onze kinderen en kleinkinderen.

Het verhaal van het bedrijventerrein past uitstekend in het verhaal van de geschiedenis. Hier in Harselaar West-West hebben duizenden jaren mensen gewoond en gewerkt. Het is altijd al een aantrekkelijke plaats in het landschap geweest, zo ook nu in 2014 voor het bedrijventerrein. De projectleider is wel een beetje trots dat zij nu weer een nieuwe dimensie er aan toevoegt. Wie weet hoe het hier over bijvoorbeeld 500 jaar er uit zal zien. Barneveld was, is en zal altijd een gemeenschap blijven waar alle ruimte is voor bedrijvigheid.

De tijd zal echter niet stil staan. Over 25 jaar zullen de bedrijven die zich hier hebben gevestigd hopelijk nog steeds gehuisvest zijn. Over 100 jaar zal het bedrijventerrein een aantal revitalisering en achter de rug hebben en zijn er waarschijnlijk veel nieuwe ondernemers die zich daar gevestigd hebben. En over 500 jaar? Wie weet ligt een deel van Barneveld dan wel aan zee.

De toekomst van een nieuw bedrijventerrein

Veel mensen denken bij archeologen aan Indiana Jones. Avonturen in de woestijn, in het oerwoud of in grotten op zoek naar schatten. Goud, graven en geheime gangen zijn de toverwoorden. De werkelijkheid is wat genuanceerder. Het gaat immers op de eerste plaats om het schrijven van de geschiedenis.

Wanneer we vanuit de lucht naar het nieuwe bedrijventerrein kijken zien we grote verschillen. Nee, van de aanleg van Harselaar West-West was in 2011 nog niets te zien behalve de opgravingsput op de voorgrond met de contouren van boerderij Klein Harselaar. Op de achtergrond zien we het bedrijventerrein Harselaar, maar de ontwikkeling van Harselaar West-West moest nog beginnen. Het kleinschalige agrarische landschap heeft echter in snel tempo plaats gemaakt voor een nieuwe functie als bedrijventerrein waarin veel mensen werk zullen vinden. In 2014 is het gebied grotendeels bouwrijp gemaakt. De weg, genoemd naar de bij de opgraving gevonden landweer, is aangelegd en het eerste bedrijf BCA is begonnen met de realisatie van de nieuw-

bouw. Binnenkort worden ook de andere delen in gebruik genomen en worden nieuwe bedrijfsgebouwen gebouwd.

Als archeoloog houdt je je bezig met de vraag waarom gebruikers van de grond juist deze locatie hebben uitgekozen om hun jachtkamp, boerderij of bedrijf te bouwen. Iede Aukema, directeur van BCA een internationaal opererend autoveilingbedrijf, legt uit dat het tegenwoordig niet anders is dan in het verre verleden. BCA heeft bewust voor Barneveld gekozen o.a. omdat voor ons bedrijf veel transport van auto's plaatsvindt. Barneveld ligt heel gunstig in Nederland met een prima ontsluiting richting Duitsland en Oost Europa waar veel van onze

De zware palen van een twaalfde eeuwse boerderij zijn duidelijk herkenbaar als zwarte vlekken in de gele grond (BAAC)

De bouw van de stalconstructie voor de hal van BCA zal net zoals de boerderij zijn sporen in de bodem nalaten (P. Schut)

klanten vandaan komen. Op onze nieuwe locatie komt daar nog bij dat het een 'zichtlocatie' is voor alle mensen die op de A1 en de A30 reizen.

We kunnen fantaseren over hoe toekomstige generaties archeologen naar onze tijd terug kijken. Wanneer over 500 jaar de dan levende archeologen onderzoek zouden uitvoeren naar de resten van onze tijd is het de vraag wat zij tegenkomen. Misschien zullen zij nog delen van de oude opgravingsputten uit rond 2010 kunnen herkennen. De vraag die hun bezig zal

houden is wat de functie zal zijn geweest van die grote hal waarvan alleen de poeren bewaard zijn gebleven. Deze toekomstige archeologen zullen het moeilijk hebben. Zij hebben geen vergelijkingsmateriaal omdat er ooit maar een autoveilinggebouw specifiek voor dit doel is gebouwd. Dankzij de vondst van delen van een betonnen testbaan zal men weten dat de hal iets met auto's te maken had. Uit archiefonderzoek bleek dat het een veiling betrof. Van de auto's zelf werd echter geen enkel onderdeel meer teruggevonden...

Adresgegevens

Gemeente Barneveld
Postbus 63
3770 AB Barneveld
Bezoekadres Raadhuisplein 2
Internet: www.barneveld.nl
E-mail: info@barneveld.nl